

KÉZMŰVES SZERSZÁMOK A PANNONIAI SÍREMLÉKEKEN

A pannoniai kőemlékek bő anyagot szolgáltatnak ahhoz, hogy a provincia egykori lakosságának a helyzetét minden oldaláról megismerjük. Már eddig is több szempontból vették be-
ható vizsgálat tárgyául a kőemlékeket s a kutatások a történetre, vallásra, kulturára és a viseletre vonatkozó megbecsülhetetlen adatokkal tették világossá azt a képet, melyet a történetírók fukar adatai alapján csak homályosan lehetett a provinciáról elképzelni. Igen találóan jellemezte Hampel József kőemlékeinket.¹ «A műalkotás szempontjából értéktelen emlékeknek azonnal megnő fontosságuk, ha tisztán úgy becsüljük őket, mint az antik világ, mint a provinciális élet hű tükreit, ha felismerjük bennök mintegy élő kútfők közvetlenségét. Különösen a domborműves síremlékek érdemlik meg ily szempontból méltatásunkat, mert nálunk leginkább ők adják a fölírások, az írók szövegéhez az illusztrációkat.»

A síremlékek domborműves ábrázolásai alapján rámutathatunk a lakosság egykori foglalkozására is. Midőn az elhunyt portraitját örökítették meg a sírkövön, arra törekedtek, hogy társadalmi helyzetét és foglalkozását is kifejezésre juttassák. E törekvés igen régi, vissza lehet vezetnünk a görög földön Archedamus kőfaragónak a vari-i grottában lévő síremlékéig.² Így akarták elérni, hogy a szemlélő azonnal megtudja, mi volt az elhunyt foglalkozása. Ezek a jelenetek nem a túlvilági életre, hanem az elhunyt multjára vonatkoznak.

Így Pannoniában a benszülöttek síremlékein gyakoriak a kocsibrázolások és lovas jelenetek, melyek az elhunytak foglalkozását jelentik. A benszülött nők kezébe gyakran adnak orsót, hogy kedves házi foglalkozására emlékeztessenek. Ide kell soroznunk a vadászjeleneteket is, melyeknek a síremlékeken való sűrű előfordulását a mindennapi élet foglalkozásával hozhatjuk vonat-

kozásba. Az itt táborozó katonák sírkövein az elhunyt hadifelszerelésében jelenik meg, vagy egyedül a fegyvereit ábrázolják. Ez utóbbiak is a hadseregben elfoglalt állására vetnek világot.

Egyes síremlékek a kézművesek és iparosok által üzött mesterségekről számolnak be. Az idevonatkozó anyag azonban szegény. Legelőször az tűnik fel, hogy hiányzanak az olyan ábrázolások, melyek az elhunytakat foglalkozások közben, műhelyükben mutatnák be. Ilyen síremlékek pedig gyakoriak Itáliában,³ Dalmáciában,⁴ Galliában⁵ s ma a római ipar és kézművesség pótolhatatlan illusztrációi.⁶ Ezek helyett csak kézművesszerszámok ábrázolásával találkozunk, melyek így a máshol gyakori műhelyábrázolásokat is helyettesítik.

Síremlékeink ezen domborműves ábrázolásait eddig nem méltányolták kellőleg, pedig a lakosság által üzött iparágak s az ott alkalmazott technikai felszerelések és eszközök ismeretébe ezek megismerése nélkül nem hatolhatunk be. Gazdaságtörténeti szempontból is megbecsülendők. A provincia kereskedelmi összeköttetéseire és az idegen importárúk szerepére, mint a kultúrélet fontos mozgatóira, már rámutattak az emlékek nyomán az eddigi kutatások.⁷ A belföldi gazdasági és kereskedelmi élet gyors emelkedéséről az iparosok és kézművesek síremlékei is tanuskodnak.

Itáliában a köztársaság vége felé fellendülő kereskedelem magával hozta a lenézett iparos- és kézművesosztály társadalmi emelkedését. A síremlékek is mutatják, mint alakult át a közszellem, Galliában, a Kr. u. I. század első felétől kezdve terjed el a mesterséggel és kereskedéssel összefüggő sírkő-ábrázolások divatja.⁸ Vidéken a különféle kollégiumok révén a kézművesek politikai szerepe megnő; a legmagasabb tisztségeket is eléri. Dalmáciában egy cipész városának legelőkelőbb tisztségét, a duumvir-i méltóságot is elnyerte. Síremlékén foglalkozását jelentő szerszámokkal, kezében sámfával, bal oldalán pedig vésővel és félholdalakú cipésszékkel ábrázolták.⁹ A kézműveseknek kijáró társadalmi megbecsülés, nem hiányzott Pannoniában sem; síremlékeiknek mesterségükre utaló ábrázolásai világosan beszélő adatok növekvő öntudatuk mellett.

Az elhunytak mesterségét sokszor feltüntették a feliratban is. Ennek egy különös formája, midőn a cognomen az elhunyt foglalkozását jelenti. A mesterember-szerszámok ábrázolásai is elsősorban az elhunyt életében üzött foglalkozásának megjelölé-

sét célozzák. A sírköveken elfoglalt helyük is elárulja, hogy nem a diszítési jelleg fontos az ábrázolásaiknál. Műhelyábrázolások helyett az elhunyt földi mesterségét legvilágosabban úgy fejezhették ki, ha szerszámaival a kezében faragták ki. A szerszámok előfordulnak ezenkívül az elhunytak portraitjai alatt elhúzódo keskeny képmezőben, elszórva az ábrázolt alak körül, a sírkövek keskeny oldalain, a felírást tartalmazó mező alatt, a sarkophagokon pedig a felírtos mező két oldalán.

A kézművesek és iparosok foglalkozásának ilyen jelzésével mindenütt találkozunk a római birodalom területén. Itálián kívül az eszközök ábrázolása legnagyobb számban Galliában fordul elő, ahol az I. századtól a IV. század végéig állandóan szerepel a síremlékeken. Gyakoriak Dalmáciában, kisebb számmal jelennek meg Germániában, valamint Rætiában is. Ezen elterjedtségük miatt a pannoniai szerszámábrázolásokhoz analógiákat nagy számban találunk. Emlékeink azt mutatják, hogy kiindulási helyük Itália volt s onnan jutottak át Pannoniába az I. században Itáliával fennálló virágzó kereskedelmi összeköttetés idején. Igen korán meghonosodtak a kelta benszülöttek sírkövein, amint az Galliában is megtörtént. Ez azonban nem jogosít fel annak a feltevésére, hogy a galliai ábrázolások és a pannoniaiak között szorosabb viszony állana fenn.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ezen eszközök sok esetben nem álltak kapcsolatban az elhunyt foglalkozásával. Ezen eltérésekre különösen Patsch¹⁰ és Gumerus¹¹ hívták fel a figyelmet. A galliai síremlékeken gyakori a kapacs (ascia) és egyéb szerszámok ábrázolása akkor is, midőn az elhunyt foglalkozása nem volt sem kőfaragó, sem ács. Ilyenkor ezek az emlékművet faragó mestereknek a jelvényei s jelentésük, hogy a síremlék új és használva nem volt.¹² Ugyancsak Galliában a «sub ascia dedicavit» formula mellett az asciát libellával együtt szerepeltetik. Most már szimbólikus értelemmel bírnak e szerszámok: a régi kettős balta kultuszának utolsó megnyilatkozására magyarázzák.¹³

Pannoniában is a kőfaragó szerszámok egy pár síremléken nem vonatkoznak az elhunyt foglalkozására. Szimbólikus értelmük azonban nincsen, hanem amint Galliában és Dalmáciában gyakori eset: a kőfaragómesterek jelzései.

Mivel a szerszámok ábrázolásai elsősorban gazdaságtörténeti szempontból bírnak fontossággal, ajánlatos mesterségek szerint

való csoportosításuk. A síremlékek stilisztikai sajátosságai és chronologiai vonatkozásai így nem játszanak nagy szerepet. Sok esetben nem lehet pontosan megállapítani, hogy az eszközök milyen mesteriséget jelentenek, mivel azonos szerszámok szerepelnek, mint majd látni fogjuk az ács-, építés- és kőfaragómesterségeknél is.¹⁴

Benszülöttek síremlékeinek bemutatásával kezdjük a sorozatot. Sírköveiken előforduló szerszámok kevés iparágra terjeszkednek ki. Ezek kapcsolatban állanak a kelta lakosság általános foglalkozásával, melyet mint szerkesek és postások (veredarīi) fejtettek ki a római uralom alatt.¹⁵ Sírköveik legbiztosabb igazolását adják, hogy hamar beleélték magukat a rómaiak által teremtett új állapotba s a kézművesség is hamar terjedt közöttük.

Benszülött kovács sírkövének kell tartanunk egy szentendrei töredékes emléket az Aquincumi Múzeumban.¹⁶ (1. ábra.) A sírkőnek csak a baloldala maradt meg épen, a jobboldala hiányzik. Az arcképes mezőből egy idős és egy fiatal pannoniai viseletű nőalak mellképei maradtak meg, a hiányzó jobboldalt a mesterember foglalta el, akinek foglalkozására vonatkoznak a következő keskeny mezőben ábrázolt szerszámok. Itt a háromláb s mellette álló férfialaktól balra fogó (forceps) és üllő (incus) vannak ábrázolva. A megfelelő hiányzó jobboldalon kalapácsot kell elképzelnünk. Midőn az elhunyt kovácsok foglalkozását egyedül szerszámaikkal fejezik ki a síremlékeken, akkor a kalapács (malleus), fogó és üllő elmaradhatatlan darabok, rajtuk kívül fűrő (terebra), reszelő (scobina) és kapacs (ascia) fordulnak elő.

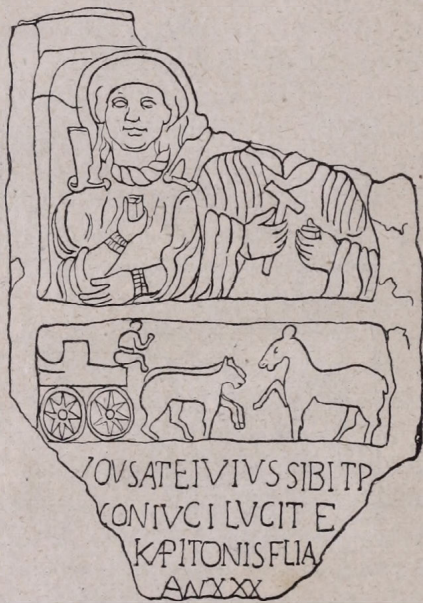
Egy elhunyt kovács foglalkozása jobban domborodik ki az Aquincumi Múzeum egy másik kövén, mely a Bécsi út közelében került elő.¹⁷ (2. ábra.) A sírkő csonka, hiányzik a jobb felső sarka.

1. ábra. Sírkő Szentendréről az Aquincumi Múzeumban.

Grabstein von Szentendre. Aquincum, Mus.

A felső képmezőben ábrázolt alakok közül csak a helyi divat szerint öltözött nő alakja teljes. A férfinak a feje hiányzik. Jobb kezében kalapács (malleus) van, mellyel a másik kezében tartott vasdarabra(?)¹⁸ készül ütni. E tárgyak az elhunyt kovács mesteriségét jelzik. A következő keskenyebb mezőben számfogatót és vele szembe jövő öszvért látunk. E jelenet nem választható el az illető foglalkozásától; a szerszámnélküli öszvér, amint egyik első lábát felemeli, mindenesetre az elhunyt foglalkozására céloz.

2. ábra. Sírkő Ó-Budáról az Aquincumi Múzeumban.

Grabstein aus Altofen. Aquincum, Museum.

három mellképpel diszített csikvári kővön a férfi és nő között lévő kis gyerek kalapácsot tart.²² Ez a jelen esetben a gyerekek kezébe adott szokásos játékszert (madarat, almát stb.) helyettesíti.

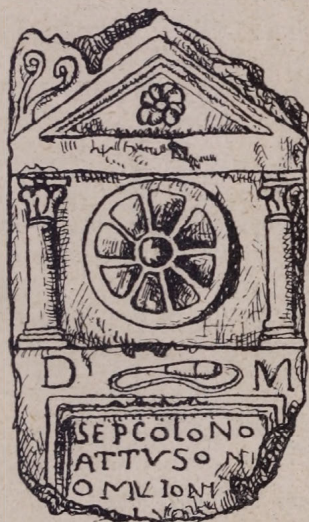
Ó-Budáról került a Nemzeti Múzeumba azon sírkő, melyet Sept. Colonus Attusonius öszvérhajtó tiszteletére felesége állíttatott.²³ A feliratban is feltüntetett foglalkozására (mulio) céloz az ormot támasztó oszlopok között a nyolc küllős kerék képe, valamint a feliratos mező felett a DM betűk között az ostor (flagellum).

Nem hagyhatunk említés nélkül egy iggi követ.¹⁹ A felirat felett fogó, kalapács és üllő szerepelnek. A felirattal, mint azt már Mommsen is megjegyezte, nem biztos, hogy összefüggésben voltak. Mindenesetre azonban mesterséget jeleztek, vagy az elhunytét, vagy a síremlék állítójaét, mint ez utóbbi Itáliában gyakran elő is fordul. E szerszámoknak a sírkő felső lezárásánál való alkalmazására több példát hozhatunk fel. Így szerepelnek C. Satillius C. F. Hymnus és feleségének kővén a római Museo Nazionaleban,²⁰ valamint Trebellia Melpomene hamvedrén is.²¹

Kalapácsot olyankor is adtak az elhunyt kezébe, midőn nem lehet benne a foglalkozás jelölését látnunk. Egy

A pannoniai sírköveken benszülöttek kezében gyakran szerepel az ostor. Midőn e sírkövön az ostor mellé a kereket is kiteszik, ezzel azt jelezték, hogy az öszvérhajtó szekerek készítésével is foglalkozott. (3. ábra.)

A sírköveken egyes szerszámokkal az elhunytak építész (architectus), ács (faber tignarius) foglalkozására is utaltak.²⁴ Ide biztosan csak két oly síremléket sorozhatunk, amelyeken a felirat vagy egyéb ábrázolás is céloz e mesterségekre; egy harmadikról pedig azt állíthatjuk, hogy a rajta lévő szerszámok inkább ács vagy építész, mint kőfaragómesterséget jelentettek.

3. ábra. Sírkő Ó-Budáról a Nemzeti Múzeumban.

Grabstein aus Altofen. Budapest, Ung. Nat. Museum.

4. ábra. Sírkő az Aquincumi Múzeumban. Grabstein im Museum Aquincum.

P. Ael. Provincialis csonka sírkövén a felirat alá egy szintezőt (libella) véstek ki.²⁵ Kuzsinszky Bálint, aki az emléket ismertette, kapcsolatba hozta az elhunyt foglalkozásával, aki mint kiszolgált jelvénytartó (exsignifer) vonult nyugalomba. A legiok signiferjei a képzetesebb emberek közül kerültek ki, akiket az építkezések vezetésénél is fel lehetett használni. A sírkő libellája ilyen megbízásainak emlékéül készült. (4. ábra.)

Egy ó-budai csonka sírkőről, melyen ácsszerszámok vannak, kimutatta Kuzsinszky, hogy egy tartományi helytartó testőréé (eques singularis) volt.²⁶ A sírkőből a feliratos mező alatti

domborműves rész maradt fenn, ahol az elhunyt a Róma városi eques singularis Augusti mintájára felszerszámozott lovával együtt jelenik meg. Baljában tartja szalaggal átkötött lándzsáját. A lovas körül körző (circinus), kapacs²⁷ és ácskapocs domborodnak ki. Szerszámoknak az alak körül elszórtan való ábrázolása gyakran fordul elő. Itt azt jelenti, hogy az elhunyt csapatában az ács vagy építészeti munkákat végezte. Kuzsinszky ennek erősítésére felhoz egy Róma városi feliratot, mely az equites singulares csapatának építészéről (architectus, C. I. L. VI. 3182.) számol be. (5. ábra.)

5. ábra. Sírkő-töredék Ó-Budáról az Aquincumi Múzeumban.

Grabsteinbruchstück aus Altöfen. Aquincum, Museum.

Mar. Aur. Zosimus Tétényből előkerült sírkövén, melyet elhalt feleségének és napájának, valamint magának és fiának még életében állított, a szerszámok szorosban bekapcsolódnak a sírtábla díszes előlapjába.²⁸ A mellképes mező alatt elhúzódó áldozati jelenetet egyik oldalon félkörrel határolt kapacs és körző, a másik oldalon hasonlóképpen határolt szögmérő (norma) zárja le. Miután a felirat Zosimus foglalkozását nem említi, nem mondhatjuk meg határozottan, hogy a három szerszám mire vonatkozik. Ezek lehetnek kőfaragó, ács és építész jelvényei is. Az utóbbi kettőt valószínűbbnek tartjuk. Zosimus életében állíttatta síremlékét s ez erősíti feltevéssünket, hogy a kőfaragó megrendelőjének foglalkozására utalt e szerszámokkal. (6. ábra.)

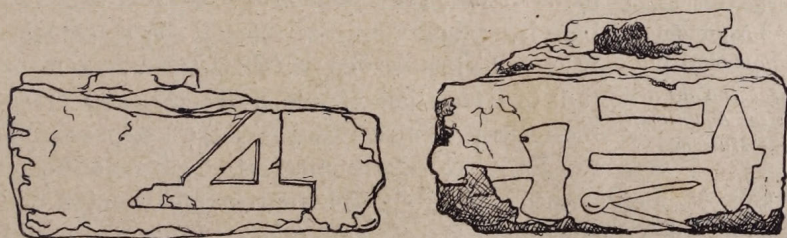
Külön csoportot képeznek azok a síremlékek, melyeken kőfaragók (lapidarius, lapicida, marmorarius, quadratarius)²⁹ mesterségére történik utalás. Ezek vannak Pannoniában a legnagyobb számmal képviselve. Midőn a feliratban nem történik utalás a foglalkozásra soly szerszámok szerepelnek, melyek többféle mesterségnél, az építés-, ács- és kőfaragó munkáknál használhatók, akkor helyesebb, ha a kőfaragók jelvényeit látjuk e domborművesábrázolásokban vagy bevésésekben. A köveken ábrázolt szerszámok előfordulnak a vasleletekben is. Különösen gazdagnak kell tartanunk kőmegmunkáló szerszámokban az Aquincumi Múzeumot.

6. ábra.

Sírkő Tétényből a Nemzeti Múzeumban.
Grabstein aus Tétény. Ung. Nat. Museum.

Ó-Budán a Vörösvári-út 22. sz. ház udvarán áll egy csonka sírkő.³⁰ Egyedül a pillérektől határolt mellképeket tartalmazó képmező maradt meg. Három felnőtt és két gyermek arképe domborodik ki az előoldalon. Hátlapján és egyik oldallapján szerszámokat kapunk : a hátsó oldalon egy különös alakú szögmérőt (norma) ;

7. és 8. ábra. Egy óbudai sírkő két oldala.

Zwei Seiten eines Altöfener Grabsteins.

oldallapján kéthegyű kőhasító csákányt, kalapácsot, vésőt (scalprum) és körzöt (circinus). (7. és 8. ábrák). Ezen eszközök a kőfaragó legfontosabb darabjai. A síremlék már különös formája és díszítése miatt is elűt a többi pannoniai sírkőtől. Mind a négy oldalán tartalmazott faragást. Ily sok eszköz szerepeltetése világossá tette, hogy az elhunyt a kőfaragómesterséget űzte. Itáliá-

ból³¹ és Galliából³² több sírkövet idézhetünk, melyeken hasonlóképpen kifejezésre az egykori mesterség.

A következő köemlékeken a kőfaragó szerszámok mesterjegyek s nem az elhunytak multjára vonatkoznak.

Egymás mellett szerepel a kettős hegyben végződő kőhasító csákány és kőfaragó kalapács egy sírkőnek hosszában, egyenesen levágott bal oldalán.³³ (9. ábra). A Victoria-téglagyár telepéről került az Aquincumi Múzeumba. Mivel a mellképes ábrázolásból csak az egyik alak bal része maradt fenn s a fölírat sem ad felvilágosítást, ezért el kell attól tekintenünk, hogy a két szerszámot a halott foglalkozásával hozzuk kapcsolatba. A sírkövek oldallapjain megjelenő ily szerszám-ábrázolások a kőfaragó bélyegei s jelenthették azt is, hogy a sírkő új s rendelésre készült.

9. ábra.

Sírkő Ó-Budáról az Aquincumi Múzeumban.

*Grabstein aus All-
ofen. Aquincum,
Museum.*

Ael. Justinusnak a legio I. adiutrix legatusa írnokának (librarius) Tatabányáról (Komárom m.) származó sírkövén a feliratos mező alatt három kőfaragó eszközt ismerünk fel.³⁴ (10. ábra.) A kettőshegyű kapocs, véső és kőfaragó kalapács nem állott az elhunyt foglalkozásával kapcsolatban. Az elhunyt foglalkozását jelezték a feliratban is, azonkívül a szerszámok nem tartoznak bele a fő képmezőbe; a felirat alatt üresen maradt tért foglalják el, ide pedig csak a kőfaragó mesterjegyeiként kerültek. Véső és kalapács gyakran fordul elő a pannoniai sírköveken, a kapocs ritkán. Ezenkívül még egy aquincumi sírkövön alkalmazták mint ácsszerszámot. Ismeretes azonban egy ó-keresztény quadratarius sírkövről, ahol hasonlóképpen kalapács és vésővel együtt találjuk.³⁵ Ilyen kapcsolatok erősítették a kölapokat egymáshoz s ezekkel zárták le a kősarkophagok tetejét is.³⁶

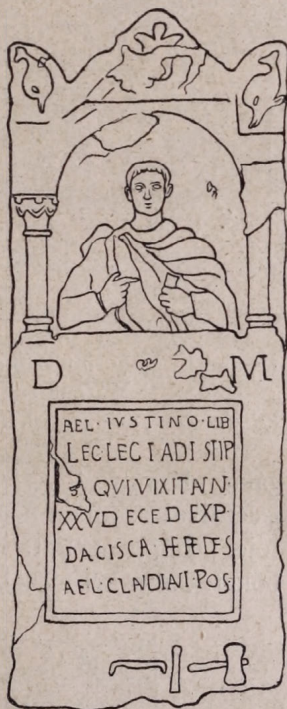
A feliratos mező alatt üresen hagyott térben diszitással karöltve szerepel két szerszám L. Val. Longinusnak, a leg. I. adi. kiszolgált katonájának (veteranus), sírkövén, amelyet elhunyt fiának és magának még életében állíttatott.³⁷ A kőfaragó a felirat alatti mezőt három részre osztotta. A középső szélesebb részbe három szőlőt csipkedő madarat (galambokat?) faragott ki, két

oldalt pedig jobbra kapacst, balra egy körzöt vagy fogót mint mesterségére utaló szerszámokat. A pannoniai sírköveken itt fordul elő egyedül, hogy a szerszámok szorosabb kapcsolatban állnak a diszítéssel.

Egyes szerszámok ábrázolásai is előfordulnak a síremlékeken. Egy iggi sírkövön³⁸ két *ascia* szerepel, a felirattal nem függnek össze s így csak a kőfaragó jelzésekképpen foghatók fel.³⁹ Máskép például meg sem értenők egy szombathelyi Venus vict(rix) fogadalmi emléken⁴⁰ a felírás alatt lévő asciát.

Kőfaragó kalapács és körző előfordul egy mitológiai jelenetet ábrázoló domborművön, mely Ó-Budáról került a Nemzeti Múzeumba.⁴¹ A jelenet Theseus és Minotaurus küzdelmét mutatja, jobbra tőlük egy attikai ifjú szemléli a viadalt. A dekoratív jelleg itt is távol áll az eszközök ábrázolásától. A kőfaragó mesterjegyei. (11. ábra).

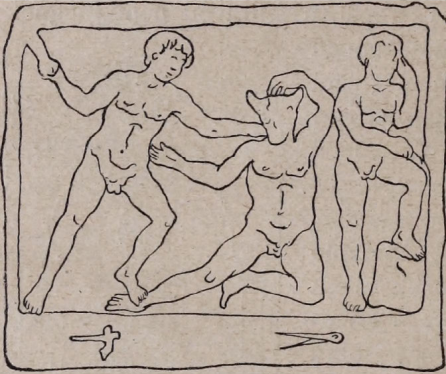
Egy aquincumi sarkophagon a feliratos mezőn belül jobboldalon kapacs, baloldalon szintező (libella) szerepel.⁴² (12. ábra.) E két szerszámnak együttes előfordulása Galliában a «*sub ascia dedicavit*» formulával kapcsolatban nem mesterségre való utalással függ össze, hanem szimbólikus értelemmel bírt. Gallián kívül Itáliában⁴³ is szerepelnek s Rætiában sem hiányzanak.⁴⁴ Az utóbbi helyeken, hol a *s. a. d.* formula nem szerepel, nem is jelenthettek átvitt, vallásos értelmet. Az itáliai példányoknál Gumerus az elhunytak foglalkozásával hozta őket kapcsolatba, a regensburgi sarkophagnál pedig elfogadjuk azon magyarázatot, amely szerint azt jelentette, hogy a koporsó új volt s még nem használták.⁴⁵ Pannoniában a kézművesszerszámok egy esetben sem álltak szimbólikus jelentéssel kapcsolatban. Mindig megvolt a kapcsolat vagy az elhunyttal, vagy a kőfaragóval. Jelen esetben a sarkophagot az Antiochiából származó Sex.

10. ábra. Sírkő Tatabányáról a Nemz. Múzeumban.

Grabstein aus Tatabánya.
Budapest, Ung. Nat. Museum.

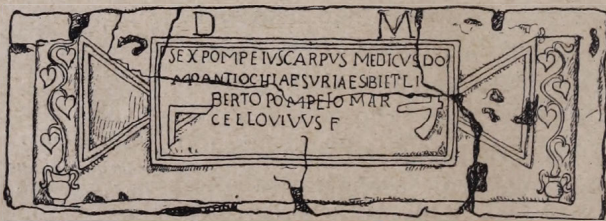
Pompeius Carpus orvos (medicus) még életében állíttatta magának és szabadosának, Pompeius Marcellusnak. A kapacs és szintező nem jelenthették az orvos foglalkozását, ennek jelzésére más eszközök ábrázolására lett volna szükség. A regensburgi Reticus-sarkophag hasonló ábrázolásával megegyezően itt is a kőfaragóval hozzuk őket kapcsolatba.

11. ábra. Dombormű Ó-Budáról a Nemz. Múzeumban.
Relief aus Altöfen. Budapest, Ung. Nat. Museum.

gátat alá vette.⁴⁷ A feliratos mező alatt lévő kis képmező ábrázolásaival azonban nem foglalkozott; Schön, a sírkő első ismertetője, pedig nem tudta helyesen megmagyarázni a különböző darabokat. Ezen kis mezőben ábrázolt szerszámok az elhunyt foglal-

Bononius Vitalis sír emléke újabb kézművesiparról számol be.⁴⁶ (13. ábra). A feliratból megtudjuk, hogy az emléket M. Aur. Januarius a leg. I. adi. kiszolgált katonája és Aelia Ingenua állíttatták az elhunyt férj, Bononius Vitalis emlékeül. A sírkövet Hampel stílustörténeti szempontból már viz-

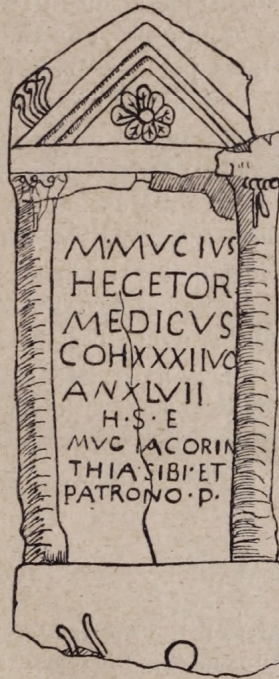
12. ábra. Sarkophag az Aquincumi Múzeumban.
Sarkophag aus dem Museum von Aquincum.

kozására, a cipésmesterségre utalnak. A szerszámok baloldaltól kezdve a következők: Az első egy kétkarú szögmérő (norma). A második szerszám egy cipészár (subula vagy fistula sutoria);⁴⁸ alakja a Via Cassia egy sírkövérol⁴⁹ és egy dalmáciai (Skelamiból

való) sírkőről⁵⁰ már ismeretesek voltak. A harmadik egy közönséges véső (tornus). A negyedik egyeneselű cipésszék (σμίλη, scalprum).⁵¹ Az utána következő tárgy nem más, mint egy kétfülű edény, mely szerszámokkal van tele. A hatodik tárgy a cipésszek különös formájú kése, melynek éle félholdalakú. Ezt a görögben περιτομεύς vagy τομεύς-nek nevezték, a latin nyelvben megfelel neki

13. ábra. Sírő Ó-Szőnyről
a Nemz. Múzeumban.
*Grabstein von Ó-Szőny. Budapest,
Ung. Nat. Museum.*

14. ábra. Sírő Sziszekről
a Zágrábi Múzeumban.
*Grabstein aus Sziszek. Agram,
Museum.*

a culter crepidarius.⁵² Az utolsó tárgy egy sámfá (forma calcei vagy caligaris).⁵³ Ezen szerszámok egy cipész műhelyéből sem hiányozhattak. Nem szerepeltetik azonban mindig ily nagy számban a domborműves ábrázolásoknál. Olykor csak a sámfát faragják ki, mint azt Rómában C. Julius Heliusnak a Via triumphalison talált sírkövén látjuk, ahol az elhunyt mellképe felett a félkörös alakú oromban jelenik meg.⁵⁴ Ennél valamivel többet ábrá-

zol a Tortonai Múzeum cipész-sírköve, ahol két sámfán kívül egy félholdelű cipésszék és véső van kifaragva.⁵⁵ A trieri urna oldalán egy sámf, cipésszkalapács, kapacs (ascia) és reszelő (scobina) szerepelnek.⁵⁶ A Nemzeti Múzeum cipész-sírkövén a sokféle szerszám azt mutatja, hogy Bononius Vitalis képzetesebb sutor volt s nem holmi foltozó varga (sutor cerdo).⁵⁷

Egy Sziszekről származó sírkövel zárjuk be a sorozatot.⁵⁸ (14. ábra). A felirat alatti része, ahol a foglalkozásra utaló szerszámokat faragták ki, csonka. A sírkövet Muc. Corinthia még életében állíttatta patronusának, M. Mucius Hegetornak, aki a coh(ors) XXXII. vo(luntariorum) orvososa volt. A szerszámok közül felismerhető egy orvosi csipesz (volsella)⁵⁹ és egy sebkutató (specillum) töredékei. A capitolumi múzeum egy féldomborműves tábláján és a Laterani Múzeum egy sírkövén kívül nem tudok rá esetet, hogy orvosi szerszámokat magukban ábrázoltak volna.⁶⁰ Az orvosokat foglalkozásuk közben sokszor örökítik meg a síremlékeken, olykor műszereiket tartalmazó dobozkáival együtt, katonaovosokat látunk Traianus oszlopán is.⁶¹ A katonaovosok egyébként a polgári betegek gyógyításával is foglalkoztak s ez volt egyik oka annak, hogy Hegetor sírkövét a katonai fegyverzeteket és felszerelési tárgyakat ábrázoló síremlékek sokaságából kiragadtuk és ide iktattuk a mesteremberek emlékművei közé.

Nagy Lajos.

JEGYZETEK.

¹ Arch. Ért. 1880. 388—389. l. Pannoniai costumeképek.

² Altmann W. : Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit. Berlin, 1905. 246. l. — Blümner H. : Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern. III. 25. ábra.

³ Gumerus H. : Darstellungen aus dem Handwerk auf römischen Grab- und Votivsteinen in Italien. Jahrbuch des k. d. arch. Inst. (Röm. Abt.) XXVIII. (1913.) 63—126. l. Egy itáliai sírkő aranyműves műhelyt mutató ábrázolása a Szépm. Múz.-ban. Hekler : Berl. Phil. Wochensch. XXXIII. 472. l. ; Láng M. : Österr. Jahreshefte XVII. (1913.) Beiblatt 65. l. ; Hekler : Az antik plasztikai gyűjtemény. Budapest. 1920. 62 l.

⁴ Patsch : Wiss. Mitteilungen aus Bosnien évfolyamaiban ismertette.

⁵ Espérandieu E. : Recueil général des bas-reliefs de la Gaule romaine. I—IV. köt. J. Reinach : Guide illustré du Musée de Saint-Germain. Paris. 88., 89., 90., 93., 98., 99. és 100. ábrák.

⁶ Jahn O. : Darstellungen antiker Reliefs, welche sich auf Handwerk und Handelsverkehr beziehen. Berichte der phil.-hist. Klasse der königlich

sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 1861. 291—374. l.; H. Blü-
mer : Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen
und Römern. I—IV.; Daremberg et Saglio : Dictionnaire des antiquités
grecques et romaines ipar és kereskedelemre vonatkozó cikkei; R. Gall :
Zum Relief an röm. Grabsteinen. III. Reliefs, die sich auf den Stand und
die Beschäftigung des Verstorbenen beziehen. Siebenter Jahresbericht über
das k. k. Staatsgymnasium im XXI. Wiener Gemeindebezirke (Florisdorf)
Wien 1907. 6. és köv. l.

⁷ Willers : Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie
von Capua und von Niedergermanien. Hannover u. Leipzig. 1908. 27. l.;
Hekler A. : Forschungen in Intercisa. Öst. Jahreshfte XV (1912); Hekler A. :
Vasárnapi Ujság, 1914. 332. l.

⁸ Duncy : Histoire des Romains. Tom. V., 1883. 636. l.

⁹ Wiss Mitt. aus Bosnien. XI 155. l. 64. ábra.

¹⁰ Wiss. Mitteil. aus Bosnien. V (1897) 189; u. i. VII. (1900) 77. l.;
Öst. Jahreshfte V. (1902). Beibl. 1; v. ö. Altmann id. m. 247. l.

¹¹ Gumerus id. m.

¹² Hettner : Die römischen Steindenkmäler des Provinzialmuseums zu
Trier. Trier, 1893. 88. l.

¹³ Daremberg et Saglio : Dictionnaire . . . IV. 1170. V. ö. még Blümner
id. m. II. 209—210. l. — Az ascia gyakori előfordulását az északitáliai sír-
köveken, mikor nem a foglalkozásra vonatkoznak, Dütschke a gonosz szel-
lemek elleni amulettnek véli. Ravennatische Studien. 1909. 65. l.

¹⁴ Emlékanyagunk nem mondható teljesnek. Két aquincumi síremléken
kívül, melyekre Kuzsinszky Bálint egyetemi tanár úr szives engedélye
folytán itt lesz először alkalmam hivatkozni, csak a már eddig is közölt
és más vonatkozásban bemutatott síremlékekre terjeszkedhetem ki. Külö-
nösen az eddig még nem ismertett carnuntumi síremlékek kőfaragó szer-
számainak távolmaradása jelent érzékeny hiányt, melyekre így csak dr. Ku-
zsinszky Bálint egy. tanár úr szóbeli közlése nyomán hivatkozhatom. Eddig
csak egy ilyen carnuntumi kő ismertetéséről van tudomásom. C. J. L. III.
4456, melynek alsó részén ácsszerszámok (instrumenta fabrilia) vannak ki-
faragva.

¹⁵ Hyginus említi a veredarii Pannonii-t. De castr. met. 24. 30. V. ö.
Kuzsinszky : Bud. Rég. VII, 63. l.

¹⁶ Ism. Kuzsinszky : Bud. Rég. VII. (1909), 61—62. l.

¹⁷ Ism. Kuzsinszky : Bud. Rég. V. (1897), 155. l.; Láng M. : Die
Pannonische Frauentracht. Öst. Jahreshfte 1919. 240. l. 108. ábra.

¹⁸ E vasdarabot kis üllőnek is tarthatjuk. Az ismeretes kovácsmester
ábrázolásoknál igen sokszor az üllőt kis alakban faragják ki. Ilyen kézbe-
fogható kis üllő ismeretes egy saalburgi zárt vasleletből is. (Saalburg Jahr-
buch 1910. 59. l. 21. ábra és III. tábla 7. sz.) E kis üllő felső részén át van
fúrva, úgy néz ki, mint a balta-féle szerszámoknál a fanyélhez szolgáló lyuk.
Ez okozhatta, hogy Hampel P. Aelius Vitalis sírkövén baltára magyarul egy
ilyen szerszámot. Balta nyél nélkül értelmetlen volna az elhunyt kezében.
Arch. Ért. XXV. (1905), 228. l. A Nemz. Múzeum legrégebb pannoniai sír-
táblái. 1906. 37—38. l. 29. ábra.

- ¹⁹ C. J. L. III. Suppl. 10743.
²⁰ Gumerus id. m. 82. l. 10. ábra.
²¹ C. J. L. VI. 27591. Jelenleg Angliában (Woburn Abbey, Bedfordshire).
²² C. J. L. III. 3351; Rómer: Arch. Közl. 3. (1863). 158. l.
²³ C. J. L. III. 10557; Rómer—Desjardius: A Magy. Nemz. Múzeum római feliratos emlékei. 177. sz.; Hampel: Arch. Ért. XXVII. (1907), 328. l. 44. ábra.

²⁴ Sírköveken a következő szerszámok vonatkoznak az ács vagy építész mesterségeire: ascia, securis, bipennis, dolabra, cuneus, scalprum, terebra, runcina, serra, regula, norma, libella, circinus. Olykor a kovácsmesterség szerszámait összekeverik az ácsokéival. Így szerepel forceps, scobina és malleus is.

- ²⁵ Bud. Rég. VII. (1900). 59. l.; C. J. L. III. Suppl. 14354¹.
²⁶ Bud. Rég. V. (1897). 157. l.
²⁷ Valerius Valentinus, kiszolgált eques singularis sírkövén (a zágrábi múz.-ban) ascia szerepel. Ez azonban a kőfaragó jelvénye. C. J. L. III. 2061.
²⁸ C. J. L. III. 3403. Rómer—Desjardins . . . 383. sz.
²⁹ V. ö. Blümner id. m. III. köt. 188. l.
³⁰ Kuzsinszky Bálint egyet. tanár úr engedélye folytán ismertethetem e sírkő szerszámait s a fényképfelvételeket is neki köszönhetem.
³¹ Gumerus id. m. 122. l.
³² Espérandieu id. m. I. köt. 440. l. 730. sz.; II. köt. 1501. és 1509. sz., III. köt. 2749. sz.
³³ Kuzsinszky: Bud. Rég. V. (1897), 149. l.
³⁴ Ism. Mahler: Arch. Ért. XXVII. (1907), 237. l.
³⁵ C. J. L. VI. 33902. De Rossi: Inscriptiones Christianæ Urbis Romæ. I. 256. l. rajzzal.

³⁶ Az Anquincumi Múzeum őriz egy ilyen kapcsot, melyet egy sarkophagból vettek ki. Leltárszáma J. 113.

³⁷ Lelhelye Ó-Szőny s jelenleg is ott őrzik a régi Zichy-féle uradalom udvarán. C. J. L. III. Suppl. 11035.; Arch.-epigr. Mitt. XIV. (1891), 81 l. (Fröhlich) és 132. l. (Kubitschek olvasásában).

³⁸ C. J. L. III. 3824.

³⁹ A zágrábi Múzeum két Dalmáciából származó sírköve a keretelt feliratos mezőben a felírás alatt egy-egy ascia-t mutat. Hampel, aki e két követ a pannoniai síremlékek osztályozásánál említi, a két ascia-ban a lapicida szerszámait ismeri fel. C. J. L. III. 2061, 2518; Brunsmid, Vjesnik . . . IX. (1917), 176. és 179. l.; Hampel: Arch. Ért. XXVII. (1907), 308. l.

⁴⁰ C. J. L. III. 4167.

⁴¹ Ziehen: Arch. Ért. IX. (1889), 155. l.; Reinach: Répertoire de Reliefs Grecs et Romains. t. II. (Paris, 1912), 117. l.

⁴² E sarkophag még kiadatlan. Dr. Kuzsinszky Bálint egy. tanár úr szives engedélye folytán tehetek itt említést e köemlékről. A szintező kifaragásánál a függő ónt (perpendicularum) elhagyták.

⁴³ Gumerus id. m. 117. l.

⁴⁴ C. J. L. III. 5812. (Augsburg), 5951. és 11068. (Regensburg).

⁴⁵ Führer durch die prähistorisch-römische Sammlung zu St. Ulrich in Regensburg (von Gg. Steinmetz), 1910. 14. l.

⁴⁶ A sírkő Ó-Szönyről került a Nemz. Múzeumba. Ism. J. Schön az Arch.-epigr. Mitt. X. (1886), 110. l.; C. J. L. III. Suppl. 11024.

⁴⁷ Hampel: A pannoniai síremlékek áttekintő osztályozása. Arch. Ért. XXVII. (1907), 312. l.

⁴⁸ Blümner id. m. I². 280. l.

⁴⁹ Rich.: Ill. Wörterbuch, 593. l.

⁵⁰ Wiss. Mitt. aus Bosnien. XI, 155. l. 64. ábra.

⁵¹ V. ö. Horatius, Sat. II. 3, 106: si scalpra et formas non (emat) sutor.

⁵² Sempr. Asellio lásd Gellius XIII. 22 (21), 8: crepidarium cultellum rogavit a crepidario sutore. Blümner id. m. I², 278. l.

⁵³ Schön a második és harmadik szerszámot fúrónak, a negyediket kettős baltának, a tálat scriniumnak nézte, melyben tekercek vannak.

⁵⁴ C. J. L. VI. 33914; Altmann id. m. 248. l. 194. ábra.

⁵⁵ Helyes leírását adta ezen emlékeknek Héron de Villefosse: Outils d'artisans Romains. Mémoires des antiquaires de France, LXII. (1901), 207. l.; Gumerus: Der Grabstein eines Schusters im Museum von Tortona. Mitt. des kais.-deutsch. Arch. Inst. (Röm. Abt.) 1912. 230–233. l. melléklettel.

⁵⁶ F. Hettner: Illustrierter Führer durch des Provinzialmuseum in Trier. Trier, 1903. 38. l.; Westdeutsche Zeitschrift VIII. (1889), 274. l.; Hettner: Die röm. Steindenkmäler . . . 89. l. 192. szám.

⁵⁷ V. ö. Martialis III. 16, 1; 59, 1; 99, 1. Juvenalis 4, 153; 8, 182.

⁵⁸ C. J. L. III. 10854; Brunsmid, Vjesnik . . . 1909. 154. l. 346. sz.

⁵⁹ Celsus VII, 10, 7. Rich. Ill. Wörterbuch 690. l.

⁶⁰ Jahn id. m. 330. l. 146. sz. jegyzet, IX. tábla 10. sz. és Durny: Histoire des Romains. Tom. V. (1883), 427. l.; Daremberg—Saglio: Dictionnaire . . . 1415. ábra

⁶¹ Lásd Daremberg—Saglio: Dictionnaire . . . medicus cikkét. 1684. l. és R. Gall id. m. 11. l.